

Normativizzazione ortografica de sa limba sarda

Diegu CORRAINE

RESUMEN

Prendendo lo spunto dalla legge regionale 26/1997 per la tutela e la valorizzazione della cultura e della lingua sarda, l'autore presenta e illustra, in sardo, i criteri per l'elaborazione di una ortografia unificata. Giustifica la scelta della soluzione monomica, che produce un modello di lingua 'centrale' o di compromesso.

Palabras clave: Sardo, ortografia della lingua sarda.

1. ISVILUPU DE SU SARDU

Cun sa leze reghente n. 26 de s'15 de santugàini de su 1997, su Gubernu Sardu at istabilidu sa matessi dinnidade de sa limba sarda cun sa limba italiana. Unu passu de importu mannu in su caminu, chi nois isperamus siat curtzu, pro s'ufitzialidade prena de su sardu in Sardinna. Sa limba nostra podet, dae como a in antis, tenner s'isetu de torrare a sa soberania, pèrdida a pustis de sas presèntzias istranzas chi nche l'àiant pesadu s'istadu de ufitzialidade chi teniat in sos primos sèculos de custu millenniu, cando s'Ìsula fit indipendente de su totu o in parte, cun sos Zuigados.

Finas cun sa presèntzia ufitziale de sas limbas dominadoras noas, su talanu, s'ispanolu, s'italianu, pro totu custos sèculos, su sardu est abarradu popolare, praticadu a su nessi dae su 70% de sos Sardos, mescamente in manera orale, comente limba de sa famiglia e de sas biddas. Sende gai, nos sunt abarrados documentos e òperas importantes de limba iscrita: una continuidade chi afortit sa limba matessi e sa cussèntzia de chie la faeddat e la legghet.

1.1. Dae sa matessi dinnidade a sa matessi oportunidade

Est craru chi si una limba «blocada» che a sa nostra cheret tenner s'isperu de s'afortire e de s'isvilupare in su tempus benidore, non podet fagher a mancu de si modernizare e de s'isvilupare pro cumprìre totu sas funtziones chi li pertocant in s'àmbitu de sa comunicatzione.

Tando non bastat a nd'istabilire sa «matessi dinnidade» ma at a tocàre a nd'assegurare finas sa «matessi oportunidade» de imprèu e de isvilupu, chi la fagant capassa de cuntrastare e cuncambiare de su totu, in onzi livellu e àmbitu, cun s'italianu e àteras limbas, recuperende cussa distàntzia chi oe nd'ostàculat s'imprèu in campu iscolàsticu, aministrativu, informativu, cumentziale, etc.

1.2. Bisonzu de una limba unitària

Ma non si podet mancu pessare unu tempus benidore pro sa limba nostra, si no amus a disponner deretu de unu sistema de riferimentu chi tenzat balore pro totus, a su nessi pro sa limba iscrita, unu «istandard» elementare chi podat esser imparadu dae su prus de sa zente. Sena fagher custu passu, diat benner male unu cale si siat imprèu aministrativu, didàticu o informativu capassu de assegurare una comunicatzione, cumpreta e tzirculare, che a sa chi, oe, est possìbile in italianu.

Duncas, custu istandard, cun una norma linguìstica e ortogràfica unica, cumpretadu cun interventos de «indùstria» de sa limba e de terminolozia (paris cun una politica linguìstica bera chi promoat sa difusione e sa presèntzia de su sardu in totu sos àmbitos de sa sotziedade, pùblicos e privados), podet esser s'ùnica manera de sarvare sa limba nostra. Onzi àtera possibilidade, cun duas o prus normas, at a cundennare sa limba nostra a si perder galu de prus.

Tando, tocat a intervenir «in» sa limba: si no lu faghimus como no l'amus a fagher mezus cras, si no lu faghimus sos Sardos no l'at a fagher àtere.

2. PROBLEMAS DE SA LIMBA

Oe, su problema prus mannu de sa limba nostra est su de colare dae sas medas bariedades de sa limba a una limba possìbile de riferimentu, de colare dae sa «diverzèntzia» a sa «cunverzèntzia».

2.1. Bariedades e limba de riferimentu

Sa limba chi sos Sardos faeddant a beru, est cussa de sas diferentes bariedades presentes in sas biddas e in sas tzitades. Presentat medas diferèntzias fonèticas, morfòzicas, ma finas lessicales e sintàticas. Benit bene, però, a reconnoscher, paraula cun paraula, modelos lessicales, foneticu-morfòzicos ùnicos de riferimentu, «màdrighes» comunas, capassos de cumpensare e cumponner sa chi a medas paret una limba iscanticheddada.

Pro definire una limba istandard de riferimentu, cun sa cumpatibilidade prus manna cun sas bariedades orales reales, tocat a moer dae s'istudiu e cunfrontu de custas bariedades, superende sa bisione traditzionale, de tipu dialetolòzicu, chi punnat a partire sa limba in àreas, zonas, chi, de su restu, benit male a definire cun craresa a sos matessi istudiosos chi las teorizant. Cunforme a custa bisione, su sardu est cumpostu dae «logudoresu» e «campidanesu» chi diant deper cuntenner, onzi unu, bariedades internas prus limitadas, in unu sistema a cassitas tzinesas.

A narrer sa zusta, su tèrmine «logudoresu» definit un'àrea zeogràfica a in ghiriu de Otieri e «campidanesu» su pranu chi curret dae Aristanis a Casteddu. Su de cherrer impitare custos tèrmines, supra de sa base de duas o tres isoglossas, comente faghent medas, pro inditare duas àreas linguìsticas distintas, chi partint in duos sa Sardinna (e, deretu a pustis, duas limbas chi tenent comente làcana una linia trasversale chi andat dae Aristanis a Baunèi) no est adatu a descrier sa cumplessidade de sa limba e sas relatziones a pare de totu sas bariedades locales reales e non nos azuat a definire solutziones unitàrias.

Est beru, però, chi tenimus istoricamente duas bariedades literàrias (chi a su sòlitu sunt definidas comente «logudoresu illustre» e «campidanesu urbanu»), ma finas issas sunt frutu de un'astratzione de sos iscritores, intentos de mediare sas diferèntzias reales ma no espressione de iperbariedades reales. In pagas paraulas, no esistit una limba reale chi si podat narrer logudoresu o campidanesu.

Su de cunfunder, tando, limba reale cun sas limbas literàrias istòricas, pro arribare a partire sa limba sarda in duos blocos, non zughet a peruna soluzione positiva.

Cun custas duas bariedades literàrias, chi si sunt isvilupadas in cundit-ziones istòricas chi non rechediant s'omozeneidade e rapididade comunicativa moderna, sa Sardinna diat resurtare partida in duos linguisticamente e duncas non diat esser possibile peruna polìtica linguìstica unitària.

Sos contràrios a un'istandard ùnicu de sa limba sarda sustenent chi custu diat eliminare sas bariedades de sas biddas. Sa cosa curiosa est chi sos

chi sunt in favore de sa solutzione binòmica non cussiderant e no amitint chi, finas issos, pro arribare a custas duas «limbas», «eliminant» sas bariedades locales internas a onzi una.

Pro custu, cumbenit a no istabilire peruna làcana interna a su sardu. Toccat imbetzes a nche bogare «una» iperbariedade de riferimentu dae «totu» su sardu, cunsiderende comente elementos ùnicos de base sos limbazos de onzi bidda, leende in cunsideru sos fenòmenos chi presentant diferèntzias fonèticas, morfològicas, sintàticas pro seletzionare totu sas cunverzèntzias possìbiles, in base a critèrios istabilidos in antis.

3. IPÒTESIS DE I STANDARD POSSÌBILES

Una norma linguística universale abarrat s'ùnica possibìlidade pro su tempus benidore de sa limba sarda chi mèritet su traballu de sos istudiosos e de sos espertos. Onzi àtera, cun duas o prus normas, no at a fagher àteru si no indebilitare sa limba e sas possibìlidades suas de afortimentu e espansione. Semper e cando, pro fagher un'issèperu definitivu, cumbenit a bider cale ipòtesi podet dare prus benefitzios e cale nono.

3.1. Solutzione «arcaizante». Issèperu de sa bariedade prus «arcaica»

S'arcaizidade non podet esser mai unu balore in sesi, prus pagu in un'issèperu de politica linguística. Sena contare chi in sardu no esistit una bariedade arcaica in totu, ma b'at fenòmenos de arcaismu in sas bariedades meridionales (es. sa *r-* in cumintzu de paraula chi est pretzèdida in sas paraulas patrimoniales dae *alo + r* : es. *arruviu*) chi non sunt presentes in cussas setentrionales (*ruviu, ruju*), e a sa revessa puru: es. *k+voc. pal.* [kɛna], [pake] chi in sas bariedades meridionales devenit [tʃ] e [ʒi]: [tʃɛna], [paʒi]).

Si esseret unu balore in sesi de non perder su mantenimentu de -K-, -P-, -T- latinas e de sa -D- e -V- intervocàlicas, tando sas bariedades de Nùgoro e de sa Baronia diant deper esser leadas a modellu. Custa ipòtesi, però, arriscat de no esser una solutzione ca, in custas bariedades, custos fenòmenos de cunservatzione a cunfrontu de su latinu s'iscòstiant dae s'evoluzzione zenerale de su restu de su sardu, comente resurtat craru in sas tabellas chi s'ghint. Un'issèperu perifericu che a custu non diat poder esser leadu in cunsideru dae su prus de sos Sardos.

3.2. Solutzione «polinòmica», cun medas limbas iscritas locales

Àtera ipòtesi possibile est cussa de dare iscritura e ortografia a totu sas bariedades locales, finas ca, si negamus s'ipòtesi de una limba de riferimentu ùnica, non si cumprendet pro ite nde depimus isseperare petzi duas («logudoresu» e «campidanesu»), cunsiderende chi ne una ne àtera est capassa de rapresentare, comente amus bidu, sas bariedades locales.

In custu modellu de solutzione, chi podimus definire «polinòmicu»¹, cun tantas bariedades iscritas (chi tenzant su matessi istatus e isvilupu) cantas sunt cussas orales, onzi bariedade iscrita diat deper istabilire una relatzione de cuncambiu cun sas àteras, cun una sèrie de tabellas de currispondèntzia chi diant aumentare in manera esponenziale, cantu prus sunt sas bariedades leadas in cunsideru. Cunforme a una fòrmula de càrculu cumbinatori (TC= $[nI \cdot (nI - 1)] : 2$, in ue TC=Tabellas de Currispondèntzia, n est su nùmeru de sas bariedades iscritas, I sas bariedades iscritas), si 3 esserent sa bariedades iscritas, 3 diant esser sas tabellas de currispondèntzia possibles; si esserent 4, 6 diant esser sas tabellas de currispondèntzia possibles; si esserent 5, 10 diant esser sas tabellas de currispondèntzia possibles; si, in fines, onzi bidda, sende chi tenet fenòmenos comunos cun sas biddas propianas, esseret cunsiderada comente sistema de base a sa sola (e pro sos faddadores est goi), e duncas sas bariedades iscritas esserent 380 cantas sunt sas comunas de Sardinna, ¡72.010 diant esser sas tabellas de currispondèntzia possibles! Cosa chi non benit bene mancu a la pessare. In custa ipòtesi totu sas bariedades iscritas diant deper interlocuire in manera paritària cun sas àteras, faghende pagu praticàbile sa comunicatzione estesa e tzirculare.

Su de dare ortografia e norma linguística a onzi bariedade locale diat parrer prus democràticu ma diat ostaculare sa tzircularidade in àmbitu sardu de custas «limbas minores». Diat esser de seguru una dificultade si cherimus s'ufitzialidade de su sardu. Pessare de iscrier regulamentos, avisos, libros de testu, literatura, etc., in custas limbas si diat arriscare de indèbilitare su sardu comente limba, custringhende a unu traballu istremenadu sos letores, chi diant deper fagher semper operatziones de codifica/decodifica de onzi bariedade a cunfrontu cun sas àteras. Diat esser de seguru un'operatzione antieconòmica e impraticàbile.

¹ Supra su cuntzetu de «polinomia», bide sos atos de su collochiu internatzionale «Les langues polynomiques», Université de Corte 17-22 septembre 1990.

3.3. Solutzione «binòmica», basada in sas duas bariedades literàrias cunsolidadas

Custa ipòtesi, moende dae su respetu de sas duas bariedades literàrias cunsolidadas chi amus numenadu in antis (mancari in zenerale non siant coerentes internamente), arriscat de fossilizare sa distàntzia de s'una cun s'àtera. Evolve de onzi una in manera indipendente, at a esser semper prus difitzile a arribare a una limba ùnica. Si s'operatzione de unificatzione de custas duas bariedades no est istada fata finas a como, at a esser galu prus difitzile chi si fagat in su tempus benidore. Cun duas limbas, cale si siat politica linguística moderna diat esser impraticàbile. Galu prus pagu proponibile diat esser a isseperare s'una o s'àtera comente modellu, si non si cheret determinare un'iscontru internu a sa Sardinna.

3.4. Solutzione «mononòmica», cun un'ipervariante de riferimentu

Custu modellu de solutzione, in ue totu sas bariedades de base (sa limba de onzi bidda) leant parte in s'issèperu de s'istandard de cumprumissu, lu podimus definire «mononòmicu», a norma ùnica, o a «distribuzione radiale», cun una bariedade iscrita ùnica in mesu, collegada in una relazione de cuncambiu biunivocu cun sas bariedades singulas orales. In custu modellu, totu sas bariedades orales sunt rapresentadas paritariamente e, in su matessi tempus, afortidas dae sa bariedade iscrita ùnica.

De su restu, custa est sa solutzione adotada dae sas limbas prus importantes (che a s'ingresu, su frantzesu, s'ispannolu), chi nde faghet sa fortza in intro de su logu in ue si sunt formadas e, internatzionalmente, in sos logos in ue sa zente las at adotadas.

Sos benefitzios de sa solutzione «mononòmica» sunt evidentes. Si sa finalidade printzipale de sa limba iscrita est sa de comunicare messazos chi durent in su tempus e in s'ispatziu, una norma ùnica favorit sa «comunicabilidade» e, duncas, su destinatariu, su lettore. Sa limba iscrita, tando, s'at a cumprunder de prus e in manera prus lestra, cun prus craesa, cantu prus at a esser costante e omozènea.

Non si tratat, duncas, de imbentare un'àtera limba ma de nche bogare dac sas bariedades reales sas linias de cunverzèntzia comunas, elaborende unu «sistema operativu limba» chi no escludat, antis moat dae sas bariedades faeddadas e las sùperet cun una limba iscrita ùnica. Unu sistema su prus possibile cumpatibile cun sas bariedades, no esclusivu ma comprensivu, chi cunsentat duas cundutas:

a) chie non conoschet sa limba ma l'imparat pro sa prima bia, podet pronunziare custa limba in manera istandard, cun s'azudu de pagas règulas de corrispondèntzia iscritu-orale-iscritu;

b) chie conoschet zai sa limba in una de sas bariedades suas, podet iscrìer in manera istandard ma pronunziare cunforme a sas bariedades locales. Sas matessi pessones diant poder impitare sa pronùntzia istandard, comente in su casu a), in cunditiones formales (iscolas, ufìtzios, amministrazione, mèdios de comunicatzione).

Est normale chi, in una fase de passazu longa, chi diat poder esser permanente, finas cun una limba ùnica de riferimentu, sas duas cundutas sighint a coesister, in una dialètica tra limbazos locales e limba zenerale chi afortat su ligàmene de su faeddadore cun sa comunidade de apartenèntzia, s'isvilupu de una limba de comunicatzione ampra: una «limba de traballu» pro totu sos Sardos.

4. CRITÈRIOS DE SA SOLUZIONE «MONONÒMICA»

Su prus de sas diferèntzias presentes in su sardu (a su nessi cussas chi a medas dant s'idea chi si tratet de bariedades diferentes meda s'una dae s'àtera) sunt de tipu fonèticu e morfolòzicu.

Pro nos orizontare mezus e istabilire si sunt cumbeniosas sas soluzionis possibiles, tocat a ponner critèrios, cunforma a sos cales tocat a operare.

4.1. Fonètica e morfolozia

Tando, at a tocare, mescamente a:

a) favorire sa costàntzia morfolòzica de sas paraulas (in s'incumintzu, in mesu e in agabu), indipendentemente dae sos càmbios fonosintàticos (numerosos in sardu comente, de su restu, in àteras limbazos), finas basende nos in s'etimologia (es. sa *-t* finales de sa 3ª pessone singulare e plurale de sos verbos). S'ant a deper favorire sas formas a difusione prus manna.

b) reduìre artìculos, verbos e avèrbios a sas partes mìnimas costitutivas, separende sa preposizione dae s'artìculu, a *su*, *de su*, etc.; sas partìculas encliticas dae su verbu, *nara-bi-lu*, *zughide-bi-nche-lu*, etc.; sa preposizione dae s'averbiu, *a pustis*, *a foras*.

c) escluder dae s'istandard sos fonemas (e duncas sos grafemas possibiles) chi non siant de articulatzione fàtzile pro sos chi faeddant àteras bariedades

des. Duncas, su chi faeddat sa bariedade A no at a poder pretender de «iscrier» unu fonema típiku suo chi non podat esser pronunziadu dae unu chi faeddat sa bariedade B, C, D, etc., e a s'imbesse. Si s'ant a escluder sas dificultades a pare, s'ant a eliminare su prus de sas soluzionis impraticàbiles a pare.

d) adotare sa soluzione prus difusa o comuna, p. es., in su casu de sa ruta de sas *-d- e -v-* intervocàlicas, comunas in sas bariedades setentrionales e meridionales ma no in cussas tzentru-orientales);

e) adotare sa soluzione prus cumprata (in intro de sas bariedades setentrionales e meridionales) a cunfrontu de s'etimologia, p. es.: [ˈoɣru] (=it. occhio) contra a [ˈoɣu]; [ˈortu] (=it. orto) contra a [ˈotu]; [ˈateru] (=it. altro) contra a [ˈatru]; [ˈmaskru] (=it. maschio) contra a [ˈmasku];

f) evitare sas metàtesis, p.es.: [ˈmartsu] (=it. marzo) contra a [ˈmratsu].

g) preservare unos cantos caràteres distintivos típicos de su sardu, es. *limba* (setentr.) contra a *lingua* (merid.); *chena* (= it. cena) contra a *cena*, cun su mantenimentu de sa cunsonante oclusiva velare surda in cumintzu de paraula e sonora in mesu, comente in *lughe*, etc.

4.2. Lèssicu

Tocat a annotare chi, in sa relatzione intre lèssicu patrimoniale e lèssicu nou, custu ùrtimu at a aumentare semper de prus, mescamente in sa prospetiva de ufizialidade de su sardu e duncas de unu bisonzu semper prus mannu de tèrmines, ma arriscat de minimare (pro interferèntzia de s'italianu o disusu) su primu. Duncas, parallelamente a un'atzione de espansione de sa limba, cherent adotadas atziones de cunsolidamentu de sa limba matessi, favorinde sos resurtados autòctonos, leende prèstidos dae sas bariedades, torrende a semantizare paraulas disusiadas o ripristinende las cando sunt atestadas, mancarì siant pagu populares o connotas.

4.2.1. Sinònimos

In su campu de su lèssicu, tenimus medas casos de diferèntzia:

a) èsitos diferentes de su matessi ètimu, p.es.: *faeddare*, *faveddare*, *fueddari*, *fueddai* (=it. parlare);

b) zeosinònimos, p. es.: *faeddare* (e bar.), *allegare*, *chistionare*, *arresonare* (=it. parlare).

c) paraulas patrimoniales comente *cadrea* (= it. sedia), *zuighe* (= it. giudice), e àteras de trasmissione mediada comente *cadira*, *zuze*, etc.

In custos casos, e in àteros che a custos, su sardu resurtat ricu. In s'ipòtesi de un'istandard, però, custa richesa diat poder istrobare sa lestresa de comunicare/cumprènder e, tando, diat poder esser prus importante a tenner una limba cumpreta (una paraula pro onzi cosa o cuntzetu) mezus de una limba rica (cun prus de una paraula pro sa matessi cosa o cuntzetu) chi però non tenet nùmenes pro medas cosas. Pro custu depimus fagher un'issèperu, impitende lessemas de riferimentu (duncas de prima ischerta, p. es. *faeddare, cadrea, zuighe*, ca sunt de raighina latina dereta) e lessemas de disponibilidade (*cadira, zuze*, ca sunt de raighina catalana). Sos unos no escludent sos àteros, ma cumbenit a isseperare paraulas modellu universales: sas primas. Diamus poder finas torrare a semantizare unos cantos sinònimos, ispetzializende.los, p. es. arresonare pro it. «ragionare», *chistionare* pro it. «discutere». Su chi nos diat deper cumbincher de s'utilidade de custu issèperu est chi sos testos iscritos cun custos critàrios diant tenner una trasparenzia e una costàntzia mannas, a profetu de sa lestresa comunicativa.

In sos impreos literàrios si diant poder cunsentire dèrogas, pro esizèntzias espressivas particulares. S'iscritore diat poder impitare sas paraulas de riferimentu, ma finas àteras paraulas de disponibilidade.

4.2.2. *Interferèntzias e prèstidos*

No est mai possibile a faeddare de limbas «puras», «sìncheras», ca isas si formant in manera cumplessa e istratificada. Antis non servit, si non cherimus renunziare a partes importantes de sa limba matessi. Tocat a distingher, però, sa pressione linguistica de s'italianu, chi durat galu oe, dae cussa pregressa, cristallizada. No nche podimus bogare paraulas zai inglobadas in sa limba sarda, leadas dae catalanu, ispannolu, italianu, chi perunu faeddadore cussiderat prus comente esternas a sa limba.

Però, pro preservare sos caràteres tipicos de sa limba sarda, formados in unu tempus longu, tocat a intervenir cun una profilàssi linguistica chi ostàculet sas interferèntzias ativas, oe italianas, in prevalèntzia. Non si tratat de fagher purismu ma de impedire chi s'italianu modifichet su nucleu de sa limba. Duncas, sigomente custa interferèntzia tocat su vocabulariu fundamentale de su sardu, est zustu a difender s'imprèu de sas paraulas patrimoniales, chi podent esser finas frutu de prèstidos cristallizados: duncas, *interru* contra a *funerale*, *fradile* contra a *cuginu*, *in antis* contra a *prima*, *a pustis* contra a *dopu*, *làmpadas* contra a *giugnu*, *piscamu* contra a *vescovu*, etc.

4.2.3. Neolozismos

Sos problemas sunt prus minores in sa terminolozia, in ue, a beru, a su sòlitu non tenimus bariedades locales.

Istudiende su sistema de formatzione de sas paraulas típicas, si diant deper fagher isfortzos pro elaborare solutziones pròpias, sena forzaduras. Pro cumprètare e modernizare su lèssicu de su sardu, amus a deper sardizare cun adatamentos fonèticos e morfològicos), a su bisonzu, sa terminolozia internatzionale, impitende sos critèrios prus universales, frutu finas de acordos cun sas istitutziones chi prodùint tèrmines, chi nos diat deper garantire un'isvilupu echilibradu e modernu de su sardu in sa tècnica, sièntzia, etc.

Semper e cando, in s'elaboratzione de tèrmines noos, tocat a tenner in contu chi:

a) sa terminolozia si format, in su prus de sas bias, leende dae sas limbas de base, sena cunsiderare medas de sas «lezes» morfo-fonèticas chi ant cunsentidu de formare su lèssicu patrimoniale. No amus a poder, duncas, esser ischemàticos, adotende critèrios de retroatividade, si non cherimus esser ridiculos. Tando, pro fagher unu paragone, leende comente base «limba», no amus a poder atzetare derivados comente *limbistica*, *limbista*, *bilimbu*, ma amus a deper preferire *linguistica*, *linguista*, *bilingue*, comente su matessi romenu chi dae *limba* format *lingvistica*, *ligvist*, etc. Amus a mantener imbetzes *limbudu* (= it. linguacciuto), *allimbare* (= nominare), ca appartenent a su lèssicu patrimoniale.

Unu tèrmine popolare, ma cultu o frutu de prèstidu, comente *articulu*, at a abarrare goi e no at a poder esser cambiadu p. es. in **artigru*, comente fit pòdidu esser si esseret intradu in sa limba paris cun *ogru*, *origra*, etc. Duncas, no amus a poder atuare cun analozias ischemàticas retroativas.

b) refudare su criteriu de su calcu mecànicu, cun tèrmines formados bortende in sardu sos componentes de sas paraulas cultas internatzionales. Duncas, s'at a deper iscrìer e narrer telèfonu e non *faeddatesu*, *televisione* e non, ipoteticamente, *tesuvisione*, etc. Si su criteriu esseret su de adotare tèrmines «sardos» chi non tenent currispondèntzia cun àteras limbas, sa zente chi faeddat diat deper amentare mizas e mizas de tèrmines diferentes dae sas limbas internatzionales, a su puntu de ostaculare sa comunicatzione. Sena contare chi custos tèrmines non diant mancu esser «sardos» de su totu, no essende patrimoniales.

5. MÈTODU

Si su problema de su sardu sunt sas diferèntzias, chi ostàculant s'elaboratzione de unu modellu ùnicu (a parrer de medas istudiosos), tando tocat a bider cales e cantas sunt custas diferèntzias e si custas costituunt un'ostàculu.

5.1. Imbentariu de sas diferèntzias

A una bisione a zonas dialetales, a sas cales, in realidade, non corrispondent làcanas linguísticas definidas e atzetadas dae totus, cumbenit a opponer una bisione chi punnet a imbentariare, individuare sos fenòmenos chi presentant diferèntzias fonèticas e morfolòzicas reales, indipendentemente dae làcanas prestabilidas e irrealas.

Custos fenòmenos non sunt prus de unas cantas deghinas. Inoghe nd'apo a presentare petzi unos cantos, pro brevidade. Finas ipotizende su partimentu de sa limba in duos blocos, dae su cunfrontu propositu in sas pagas tabellas chi presentamus a pustis resurtat chi, in su bonu de sos fenòmenos sunt possìbiles solutziones comunas a sas bariedades setentrionales e a sas meridionales². A su sòlitu, belle totu sas bariedades tzentru-orientales sunt sas prus a largu dae sa mèdia de sos cambiamentos e innovatziones presentes in su sardu.

5.1.1. Sos fenòmenos prus difusos

Sos fenòmenos in ue chie faeddat su sardu intendet su prus de sas diferèntzias sunt sos sighentes.

5.1.1.1. Sa -d-, -v- intervocàlicas

Su prus de sas bariedades tzentru-orientales at mantesu sas *d* e *v* intervocàlicas. In sas àteras bariedades, sunt rutas.

² Pro evidentziare sa distributzione de sos duos bocos, in sa columna cun sas bariedades sardas de sas tabella, amus postu in mesania una rìa bianca. Sas trascritziones fonèticas iscritas in cursivu inditant solutziones comunas a sos duos blocos. Sas paraulas in nieddu, imbetzes, inditant sa solutzione isseperada comente istandard.

LATINU	BAR. SARDAS	RIFER. ORTOGR.	RIFER. FONOL.
NIVE(M)	[niβɛ] [nive] [nie] [nii] [ni]	nie	/nie/
PEDE(M)	[pɛðɛ] [pɛɛ] [pɛ] [pɛi]	pee	/pɛɛ/

Amus isseperadu custa soluzzione cunforme a su criteriu 4.1.c.

5.1.1.2. Vocales postònicas -e- -o-

Custa diferentziazione de *e* e *o* postònicas intre sas bariedades de su nord e cussas de su sud pro sas E e O orizinàrias latinas, cun su passazu de [ɛ] a [i] e de [ɔ] a [u], si presentat in manera costante e sistemàtica. Unu cumportamentu chi assimizat a su de su portughesu e de su catalanu:

HOMINE(M)	[ominɛ] [omini]	òmine	/omine/
DIE(M)	[diɛ] [dii] [di]	die	/diɛ/

IUGUM	[ˈjuvu] [ˈjuβu] [ˈjuu] [ˈju] [ˈdzuu] [ˈdʒuu] [ˈdʒu]	zUU	/dzuu/
(in su plurale)	[ˈjuvɔzˀ] [ˈjuβɔzˀ] [ˈdzuɔzˀ] [ˈdʒuɔzˀ] [ˈdʒuuzˀ] [ˈdʒuzˀ]	zuos	/dzuos/

In *zuos* e in sas àteras paraulas, s'issèperu de *z* pro s'istandard cheret simplificare, evitende s'imprèu de una possibile *gi-*, cun *i* ortogràfica a s'italiana, in dae in antis de *a*, *o*, *u*. Duncas *za*, *ze*, *zi*, *zo*, *zu* e non *gia*, *ge*, *gi*, *gio*, *giu*.

5.1.1.3. *-k-*, *-p-*, *-t-* intervocàlicas

-k-, *-p-*, *-t-* intervocàlicas orizinàrias latinas si sunt mantesas petzi in sas bariedades tzentru-orientales. In sas àteras bariedades si sunt cambiadas in sonoras:

LUCÉ(M)	[ˈlukɛ] [ˈluɣɛ] [ˈluʒi]	lughe	/luɣɛ/
APE(M)	[ˈapɛ] [ˈaβɛ] [ˈaβi]	ape	/apɛ/
ACEȚU(M)	[ˈaketu] [ˈakeðu] [ˈaʎeðu] [ˈaʒeðu]	aghedu	/aʎeðu/

In sas paraulas chi in latinu teniant -CT-, -TT-, -PT-, in sardu si redùint a [t]; in cussas chi teniant -T-, b'at su mantenimentu de sa [t] (in Baronia e in Bitzi) o su passazu a [ð] (in àteru ue).

Est craru chi, si aèremus privileziadu una solutzione che a cussa presente in Baronia, ortograficamente si diat deper sinzare s'opositzione -tt/-t- (es. *catta/cata* = it. *frittella/ogni*); si, imbetzes si tenet contu de su passazu de -T- a [ð] in totu su restu de su sardu, in s'ortografia de sa limba modellu s'única opositzione possìbile est cussa [t]/[ð], e duncas non b'at bisonzu de opositzione ortogràfica: -tt-. Tando, p. es. *litera* (dae LITTE-RAM), *cuidale* (dae CUBITALEM).

In su casu de sa -B-, amus preferidu una solutzione cun -p- in pagas deghinas de paraulas (duncas *ape*, *sàpadu*, *pipere*, etc., in ue sa -p- podet esser finas lèghida comente [β]), imbetzes de una solutzione -b-, ca si nono, in s'ortografia, pro distingher [β] dae [b] diamus esser custringtos a fagher sa difèrentzia *b/bb*, iscriende *libberu*, *libbertade*, etc. Mezus, duncas, a iscrier pagas deghinas de paraulas cun -p- chi non chentinas de paraulas cun -bb-. Sena contare chi, chie tenet abitudines fonèticas italianas (su prus de sos zòvanos) diat legher [ˈabɛ] (impòssibile in cale si siat bariedade sarda) e non [ˈaβɛ], [ˈapɛ], possìbiles in sardu.

Pro s'addopiamentu de sas cunsonantes, leghide sas cunsideratziones chi faghimus a pustis, cando tratamus de sas cropas opositivas.

5.1.2. Àteros fenòmenos

In s'issèperu de su modellu istandard, amus cunsideradu unu o prus de unu de sos crìterios presentes in su paràgragu 4.1.

5.1.2.1. -l-

SOLE(M)	[ˈsɔlə] [ˈsɔli] [ˈsɔlli] [ˈsɔβi] [ˈsɔi] [ˈsɔpi] [ˈsɔʔi] [ˈsɔɣwi]	sole	/sɔlə/
---------	---	------	--------

5.1.2.2. -n-

MANU(M)	<i>['manu]</i> <i>['manu]</i> <i>['māu]</i> <i>['maʔu]</i> <i>['mannu]</i>	manu	/manu/
---------	--	-------------	--------

5.1.2.3. -cl-

CLARU(M)	<i>['dʒaru]</i> <i>['kraru]</i> <i>['lʔaru]</i> <i>['tʃaru]</i> <i>['kraru]</i> <i>['klaru]</i>	craru	/kraru/
----------	--	--------------	---------

5.1.2.4. -cl- secundariu

OC(U)LU(M)	<i>['oju]</i> <i>['oʒu]</i> <i>['odʒu]</i> <i>['oɣru]</i> <i>['okru]</i> <i>['oχru]</i> <i>['olʔu]</i> <i>['otʃu]</i> <i>['ogru]</i> <i>['oglu]</i> <i>['oɣru]</i> <i>['oɣu]</i>	ogru	/oɣru/
------------	---	-------------	--------

5.1.2.5. -cr- secundariu

SOC(E)RU(M)	[ˈsokru] [ˈsoχru] [ˈsolʔu] [ˈsorgu] [ˈsoɣru]	sogru	/oχru/
	[ˈsoɣru] [ˈsorgu] [ˈsolgu] [ˈsroɣu] [ˈstroɣu] [ˈtroɣu]		

5.1.2.6. fl-

FLORE(M)	[fiˈɔrɛ] [ˈfrɔrɛ]	frore	/frˈɔrɛ/
	[ˈfrɔri]		

5.1.2.7. pl-

PLENU(M)	[piˈlenu] [ˈprenu] [ˈtʃenu]	prenu	/prenu/
	[ˈplenu] [ˈprenu]		

5.1.2.8. sc-

SCHOLA(M)	[isˈkɔla] [iˈʔɔla] [iˈχɔla]	iscola	/isˈkɔla/
	[ˈskɔla]		

5.1.2.9. *sp-*

SPICA(M)	[is'pika] [i'piya] [is'piya] [s'piya]	ispiga	/is'piya/
----------	--	---------------	-----------

5.1.2.10. *-lp-*

CULPA(M)	[/kurpa] [kulpa] [kujpa] [ku]lpa] [kupa] [krupa]	curpa	/kurpa/
----------	---	--------------	---------

5.1.2.11. *-nd-*

GLANDE(M)	[lanɲɛ] [lanɲɛ]	lande	/lanɲɛ/
	[lanɲɛ] [lanɲɛ]		

5.1.2.12. *-nf-*

INFERNU(M)	[i'ferru] [in'ferru] [in'ferru]	inferru	/in'ferru/
------------	---	----------------	------------

5.1.2.13. *-rd-*

SURDU(M)	[surdu] [surðu] [suldu] [sruðu]	surdu	/surðu/
----------	--	--------------	---------

5.1.2.14. -rt-

HORTU(M)	[<i>'ortu</i>] [<i>'oltu</i>] [<i>'oLtu</i>] [<i>'otu</i>]	ortu	[<i>'ortu</i>]
----------	---	-------------	------------------

5.1.2.15. -scl- secundariu

MASC(U)LU(M)	[<i>'mafkr̥u</i>] [<i>'maltʃu</i>] [<i>'masʔru</i>] [<i>'maskru</i>] [<i>'maʃu</i>] [<i>'mafju</i>] [<i>'maskuru</i>] [<i>'maskulu</i>] [<i>'mafku</i>] [<i>'masku</i>]	masclu	/maskru/
--------------	--	---------------	----------

5.1.2.16. -tr-

PETRA(M)	[<i>'petra</i>] [<i>'preta</i>] [<i>'peðra</i>] [<i>'preða</i>] [<i>'perða</i>] [<i>'peðra</i>] [<i>'pelda</i>] [<i>'perda</i>]	pedra	/peðra/
----------	--	--------------	---------

5.1.2.17. yod + vocale

IUNCU(M)	[<i>'junku</i>] [<i>'dzunku</i>] [<i>'dzunku</i>] [<i>'dzunku</i>]	zuncu	/dzunku/
----------	---	--------------	----------

5.1.2.18. *l+yod*

FILIU(M)	['fidzu] ['idzu] ['itsu] <i>['idʒu]</i> <i>['fidʒu]</i> ['fiʒu] ['fillu]	fizu	/fidzu/
----------	--	-------------	---------

5.1.2.19. *n+yod*

VINEA(M)	<i>['bindʒa]</i> ['bindza] ['βindʒa] ['vindʒa] ['binʒa] <i>['bindʒa]</i>	binza	/bindza/
----------	---	--------------	----------

5.1.2.20. *ti+vocale*

*PETTIA(M)	['peta] ['pɛθa] ['petsa] <i>['petsa]</i> ['pesa]	petza	/petsa/
------------	--	--------------	---------

Medas bariedades tzentru-orientales (Nùgoro e àteras), deghinas de annos como ant pèdidu custu fonema [θ] in favore de [t]; sas chi lu sunt perdede in custos ùrtimos annos (Irgoli, Orgòsolo e àteras) sunt cambiende in [ts]. Duncas, su resurtadu ['petsa] est comunu a sa pronùntzia meridionale.

5.1.2.21. -r+yod-

CORIU(M)	[ˈkordzu] [ˈkordʒu] [ˈkorju] [ˈkoɫu] [ˈkoɾdʒu] [ˈkroʒu]	corzu	/kordzu/
----------	--	--------------	----------

5.1.2.22. artìculu determinativu

IPSU IPSA	[zu]/[za] [su]/[sa]	su, sa	/zu, za/
IPSOS IPSAS	[zos]/[zas] [us]/[as] [is]	sos, sas	/zɔs, zas/

Sigomente in sos sustantivos siat sas bariedades setentrionales siat sas meridionales distinghent su maschile e su femminile, in su tratamentu de sos artìculos nos paret prus coerente, pro sa limba istandard, sa solutzione setentrionale, chi est ispeculare a sa solutzione de su singulare. Una solutzione anàloga est presente in sa bidda de Baunèi: *us* pro su maschile e *as* pro su femminile. In totu su restu de sas bariedades meridionales b'at semper una solutzione neutra pro su plurale: *is*. Si custas bariedades aerent tentu una solutzione neutra finas in sos artìculos singulares, analogamente a sa de su plurale, custa diat esser istada sa solutzione preferibile.

5.1.2.23. verbos in -are, infinidu

ANDARE	[aŋˈdare] [aŋˈdaðe] [aŋˈdari] [aŋˈdae] [aŋˈdai]	andare	/aŋˈdare/
--------	---	---------------	-----------

5.1.2.24. verbos in *-are*, imperfetu, 3.ª pess. sing.

ANDABAT	[aŋ'daβaða] [aŋ'da'iaða] [aŋ'daiði] [aŋ'djaða] [aŋ'da:ða] [aŋ'daða] [aŋ'da:ða] [aŋ'daða]	andàat	/aŋ'da:t/
---------	---	---------------	-----------

Duncas, si marcat sa diferèntzia intre *andat* (pres. ind.), *andàat* (imperf.), *andada* (part. pass. femin.). In s'istandard, preferimus sa forma cun sa ruta de sa *-v-* intervocàlica, comuna in sa parte setentrionale e in cussa meridionale.

5.1.2.25. verbos in *-are*, 3.^a pess. sing. e plur.

AMAT	['amat ^a] ['amað ^a] ['amað ^a] ['amar ^a]	amat	/amað ^a /
AMANT	['aman ^a] ['amant ^a]	amant	/amant ^a / /aman ^a /

Mancari in sas bariedades setentrionales sa finale *-t* de su plurale non si pronùntziet, in s'istandard preferimus sa solutzione meridionale e duncas la mantenimus in s'iscritura, in analozia cun su singulare.

5.1.2.26. verbos *in -are*, part. pass., fem. e masch.

ANDATU	[aŋ'datu] [aŋ'daðu] [aŋ'dau] [an'dau]	andadu	/aŋ'daðu/
ANDATA	[aŋ'data] [aŋ'daða] [aŋ'daa] [aŋ'da] [aŋ'daða] [an'dara]	andada	/aŋ'daða/

In custu casu preferimus sa solutzione prus cumpreta *andadu* e *andada*, ca in sa bariedade meridionale non tenimus *andàa* chi corrispondat a *andàu*.

6. GRAFEMAS DE SU MODELLU «MONONÒMICU» E CUMBINATZIONES FUNDAMENTALES POSSÌBILES

6.1. Vocales

Sas vocales *a*, *e*, *i*, *o*, *u* si pronùnziant comente in italianu o ispannolu. In s'iscritura non si faghet diferèntzia intre [e] e[ɛ], sende chi pro metaforesi b'apat diferèntzia intre *Micheli* [mi'kelij] e *Michela* [mi'kɛla]

6.2. Cunsonantes

- *b* [b]. In positzione iniziale o intervocàlica: es. *bentu*, *boe*, *aba*
- *ca*, *che*, *chi*, *co*, *cu* [ka], [ke], [ki], [ko], [ku]: es. *cane*, *chessa*, *chida*, *cossa*;
- *d*, *dd* [ð], [d,]/[d]³: es. *sedal*/*sedda*

³ In unas cantas bariedades tenet custu segundu balore.

— *f* [f]. In cumintzu de paraula, pretzèdida dae vocale, si sonorizat [v], finas si est sighida dae *r*: es. *sa fèmina* [za 'vɛmina], *su frоре* [zu 'vrɔrɛ]

— *ga, ghi, ghe, go, gu* [ʎa], [ʎe], [ʎi], [ʎo], [ʎu], /[g]. At a esser [ʎ] in positzione intervocàlica, [g] in sos àteros casos

— *j* [j]. Petzi in positzione interna: es. *maju, operaju*

— *l, ll* [l]: es. *cala/calla*

— *m* [m]: es. *mama, camu*

— *n, nn* [n]: es. *cana/canna*

— *nd* [ɲd], [nd]⁴: es. *ando, cando*

— *p* [p]: es. *ape, aperrer, sàpadu, pòpulu*

— *r, rr* [r], [r]: es. *caru/carru*

— *s, ss* [z], [s]: es. *cosa/cossa*

— *t* [t]: es. *gatu, fatu*

— *v* [v]. Presente belle e semper in cultismos: es. *violèntzia, violinu*

— *z* [dz]. In positzione initziale o interna: es. *zanna, zogu, azu, mazu, tazu*

— *tz* [ts]. In positzione initziale o interna: es. *tzarra, tziu, matza*

S'adatamentu dae paraulas italianas lu faghimus in custa manera, pro: *gli* [ʎ] > *ll* (es. *màllia, vàllia*); *gna, gne, gni, gno, gnu* [ɲ] > (*Ispanna*); *ci, ce* [tʃ] > *tz* (es. *Tzina, tzentru, provìntzia*); *gi, ge* [dʒi], [dʒe] > *tz* (es. *Zènova, zuba*); *sci, sce* [ʃ] > *ss* (es. *fassismu*).

Comente si podet bider finas in custu artìculu iscritu cunforme a su modellu mononòmicu, su sistema ortogràficu propositu non s'iscòstiat meda dae cussu italianu, friulanu, romenu e de àteras limbas romànicas. Si ponent sos sinnos de s'alfabetu latinu, sena diacrìticos o sinnos cumplìcados. Pro fagher unu paragone, s'imprèu de *che, chi, ghe, ghi*, est comunu a italianu, friulanu, romenu, gai comente *que, qui, gue, gui* balet pro frantzesu, ispannolu, catalanu, portughesu, otzitanu. Peruna de custas ùrtimas limbas s'intendent minimada dae aer impitadu una solutzione presente in àteras limbas. Duncas mancu s'issèperu nostru si podet intender in dèpidu cun s'italianu. Est petzi un'ischerta popolare, econòmica, chi renùntziat a diferenzialismos ortogràficos curiosos.

A cunfrontu de s'italianu, semper e cando, amus simplificadu su sistema de iscritura, prus coerente cun sa limba sarda, comente pro es. in su casu de [ts] / [dz], in ue s'italianu *z, zz* non semper est coerente cun su balore fonèticu reale. Pro custu, in sardu, amus isseperadu *tz* pro [ts] e *z* pro [dz].

⁴ In unas cantas bariedades tenet custu segundu balore.

6.3. Sa chistione de sas cunsonantes cropadas

Aplicare de su totu in sardu sas règulas ortogràficas de s'italianu diat esser problemàticu mescamente in su casu de sas cunsonantes. Sigomente connoschimus bene sas difficultades didàticas pro imparare s'italianu in Sardinna, ca b'at sa tendèntzia, p. es. a neutralizare s'it. *fato* cun *fatto* (duncas dae lat. -T- e -CT-) cun una pronùntzia longa in ambos duos casos [ˈfatːo], in sardu amus preferidu a eliminare sas cunsonantes cropadas in ue non bisonzant, in ue non currispondent a «cropas opositivas», francu in sas cunsonantes **dd**, **ll**, **nn**, **rr**, **ss** (cussas cuntènnidas in sas paraulas «LaNa SaRDa»), chi sunt sas ùnicas chi si podent addoppiare graficamente, comente in custos casos:

es.: **sedda** = it. *sella* [zɛdˌd̪a] contra a **sedda** = it. *seta* [zɛða], in ue sa **dd** tenet sonu retroflessu. Est diferente in sas paraulas chi incumintzant cun **add-**, in ue sa pronùntzia de sa **dd** est [d], es.: **addurcare**, comente in s'it. *addolcire*.

es.: **¡calla!** = it. *smetti, stai zitto!* [ˈkalla] contra a **cala** = it. *tana, ricovero* [kala]

es.: **canna** = it. *canna* [canːa] contra a **cana** = it. *canuta* [cana]

es.: **carru** = it. *carro* [carːu] contra a **caru** = it. *caro* [ˈcara]

es.: **cozza** = it. *coscia* [ˈcɔsːa] contra a **cosa** = it. *cosa* [ˈcɔza]

Si bidet craru chi sas ùnicas cunsonantes cropadas previstas sun cussas chi currispondent a «cropas opositivas», intre fonemas diferentes pro calidade *d/dd*, *r/rr*, *s/ss* o pro durada *l/ll*, *n/nn*. Una simplificatzione de s'ortografia chi est totu a profetu de sa didàtica de sa limba.

7. CUNCRUIMENTU

Sa solutzione «mononòmica» preferit sa forma chi tenet currispondèntzia in sas bariedades setentrionales e meridionales, p. es. *fröre*, *prus*, etc. In carchi casu, privilèziat cussa meridionale (imperfetu *andàat*, *andàant*), in àteros casos cussa setentrionale (pro sos articulos determinativos), etc.

Su resurtadu zenerale, tenende in contu finas àteras ischertas chi, inoghe, pro brevidade, non leamus in cunsideru, est unu modellu de limba «tzentrale», a mesu caminu intre unos cantos fenòmenos de cunservatzione

de sas bariedades tzentru-orientales e àteras de innovamentu de cussas meridionales. Unu cumprumissu, intre nord e sud de s'Ìsula, gai comente lu podimus intender in sas biddas chi andant dae Santulussurzu a Durgale, in unu territoriu postu orizotalmente in mesu de sa Sardinna. Duncas, sa limba de una bidda «virtuale», chi però ponet in pare sos elementos prus unitàrios de totu sas biddas.